

ТАКТИЧНИЙ УРБАНІЗМ І ПЕРФОРМАТИВНІСТЬ: ДО ПИТАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО МІСТА

Максим Карповець

Сучасні міста все більше потребують альтернативних рішень у плануванні простору й організації міського середовища. В умовах нестабільної економіки, стрімкого заселення районів, збільшення магістралей зовнішнє чи так зване «політичне» планування міста не завжди враховує проблеми й потреби містян. Навіть більше, планувальникам часто байдуже на людей, які «все-таки масово користуються міським простором»¹. Особливо це питання загострюється в контексті інклюзивних груп населення, які потребують специфічних, часто унікальних рішень в організації міського середовища. Як правило, такі потреби сприймають як надто витратні для влади й суспільства, але поява тактичного урбанізму як альтернативної форми вирішення міських проблем уможливила більш економну й структурну зміну міського середовища. У цій схемі важливо дослідити перформативні аспекти тактичного урбанізму, спрямованого на залучення інклюзивних груп у міську політику. Передусім важливо розмежувати підходи стратегічного й тактичного урбанізму до інклюзивних груп, а далі виявити перформативний потенціал тактичного урбанізму в його зв'язку з інклюзивними запитами й викликами в місті.

¹ Гел Й. Міста для людей. Київ: Основи, 2018. С. 13.

Французький соціолог Мішель де Серто писав про те, що планування міст часто далеке від реального життя простих людей. Він увів поняття «стратегія» і «тактика», щоб пояснити цю розбіжність: «стратегія» стосується міського планування, а «тактика» – того, як простір міста облаштовують люди, які проживають і витворюють його по-своєму². У випадку стратегій ідеться про примусове, «владне» бачення міста, яке не передбачає особливого врахування думок широкого загалу. Іншими словами це більш інституційне або навіть наближене до паноптиконного бачення міста³, яке завжди керується раціональними (хоча й часто-густо тоталітарними) та зваженими принципами. На думку де Серто, проблема полягає в тому, що стратегічне місто існує лише абстрактно, на карті, не перетинаючись із обжитим тактичним.

Попри те, що Мішель де Серто додав неприхований ідеологічний складник у свою теорію, де багаті репрезентують стратегію, а бідні тактику, його бачення безпосередньо пов'язане з освоєнням і конструюванням міського середовища з ініціативи містян. Тобто тактики позначають місто як простір свободи й креативності, де живий досвід переживання і перебування у повсякденності є суттєвішим, аніж узагальнений «погляд згори». Як зазначає де Серто, тактики більше стосуються часу, а не простору, що суттєво відрізняє їх від строго просторового детермінізму, притаманного стратегіям. До того ж, тактики передбачають «постійне маніпулювання подіями з метою перетворення їх на “можливості”»⁴.

² De Certeau, M. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press, 1984. P. XIX.

³ Мішель де Серто неодноразово згадував, що надихався ідеями Мішеля Фуко в його праці «Наглядати й карати. Народження в'язниці», який чи не вперше звернув увагу на приховані, витончені механізми контролю над людським тілом в таких міських інститутах як в'язниця, психіатрична лікарня, школа, казарма.

⁴ De Certeau, M. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press, 1984. P. XIX.

Основна різниця між стратегічним і тактичним урбанізмом у контексті інклюзивного міста в їх парадигмальній світоглядній розбіжності. З погляду стратегічного планування влада не завжди готова витратити ресурси на такі потреби, адже вимірює будь-які міські виклики максимально загальними критеріями: «Міській і муніципальній владі цікаво залучити інвесторів у реалізацію більших і довгострокових проєктів, тому багато прохань громадян або залишаються непоміченими або виконуються вкрай недбало»⁵. У результаті виникає суттєвий розрив між муніципальним плануванням і соціальною реальністю, у якій живуть містяни.

Цей розрив з десятиліттями не тільки не вирішився, але й поглибився, тому тактичний урбанізм виник як альтернатива з метою перетворити міське середовище в зручне й комфортне місце для життя не з погляду проєкту чи кошторису, а з реальних запитів і потреб. Стратегічний урбанізм існує у форматі світоглядної вертикалі, а тактичний урбанізм сприймає реальність як горизонтальну взаємодію різних, але рівних людей. Як зазначає Йен Гел, ретельно аналізуючи людські виклики й проблеми в сучасному міському просторі, «багато десятиліть такому складнику міського планування, як людський вимір, не приділяли систематичної уваги, натомість інші складники, як-от пристосування міст до нестримного зростання кількості автомобілів, виходили не передній план»⁶. У цій системі координат міста будували заради втілення амбіційних архітектурних ідей⁷ (або прагматичних

⁵ Сидоров Н.А. Тактический урбанизм как средство активизации общественного пространства // Современные общественные пространства как инструмент развития городской среды: материалы межрегион. науч.-практ. конф. 29–30 ноября 2018 года: СПбГАСУ. СПб., 2018. С. 78.

⁶ Гел Й. Міста для людей. Київ: Основи, 2018. С. 13.

⁷ Модерністи відкрито відкидали потребу врахування міського простору й середовища заради втілення окремих архітектурних об'єктів.

капіталістичних чи ідеологічних⁸ інтересів), але не заради людей.

У цьому контексті інклюзивні групи також не володіють можливостями й свободою для реалізації своїх проєктів, але потребують таких же умов для роботи й дозвілля, як і решта міських груп. Оскільки «міське середовище постає не тільки як фізичний субстрат, але й антропологічний»⁹, то основний виклик для міської влади в необхідності врахування базових людських (нерідко тілесних) потреб. Актуалізуючи риторику Мішеля де Серто, інклюзивні групи (до яких ми залучаємо не тільки людей з інвалідністю, але й представників/представниць іншого гендеру, дітей, людей похилого віку й навіть емігрантів¹⁰) потребують комфортних і зручних умов для життя, які б не вимагали значних ресурсів.

Поява тактичного урбанізму уможливила вирішення локальних викликів у місті завдяки ініціативні містян і залученню обмеженої кількості ресурсів. Кожне покоління урбаністів і дизайнерів шукало вирішення проблем мобільності, забруднених районів, зростання кількості емігрантів і появу інклюзивних груп. Усі ці питання повинні були корелюватися з позицією мешканців кожного окремого місця. Коли ж проблема чи виклик занадто комплексні, то врахувати думки сотень тисяч містян достатньо складно. Тактичний урбанізм, на противагу стратегічному, пропонує максимально залуча-

⁸ Виразним прикладом є радянська система забудови житлових кварталів, яка досі негативно «відгукується» на усіх рівнях життя сучасних людей у вже пострадянських містах.

⁹ Карповець М. Модуси людського тіла у світі міста // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Культурологія. 2011. Вип. 8. С. 150-158. Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/1427/1/karpovets_11092012.pdf [28.12.2021].

¹⁰ У нашому розумінні інклюзивні групи – це сукупності найбільш тілесно й ментально вразливих осіб, які потребують особливої соціальної політики для забезпечення їхнього існування на рівні з іншими групами.

ти людей до перетворення їхнього середовища. Локальний фестиваль вуличної їжі, будівництво дитячого майданчика чи сортувальних осередків – це реальні приклади тактичного урбанізму, де враховано різні погляди і знайдено життєздатні компроміси. Зрештою важливо на фізичному рівні надати людям змогу виражати своє право на місто: створити більше місця для прогулянок осіб різних вікових груп, обмежуючи хаотичне паркування автомобілів; удосконалити планування пішохідних переходів для людей з інвалідністю, спростивши рух транспорту; збільшити кількість безпечних велодоріжок (особливо для людей із візками), відокремлюючи їх від шосе чи пішохідних зон.

Тактичний урбанізм важливий тим, що він дозволяє швидше адаптуватися до мінливих умов міської культури, а також до специфічних, часто виняткових потреб містян. Водночас він передбачає перформативне спрямування, адже використання тактик «ґрунтується на переконанні, що глибокі організаційні зміни (соціальні, культурні, економічні чи будь-які інші) мають двосторонній зв'язок із фізичним середовищем: вони продукують та водночас репродукуються середовищем»¹¹. У випадку інклюзивних груп перформативність посилює гнучкий та адаптивний характер тактичного урбанізму, адже не передбачає наявності зафіксованих і незмінних сценаріїв розвитку. Навіть більше, «перформативні процеси уявлення та самоідентифікації відіграють основну роль у формуванні соціальної реальності»¹², тому й «тілесність, пам'ять, афект, мобільність і загалом постійна взаємодія з іншими»¹³ формують і повсякчасно реформують міське середовище, а отже, лише позитивно впливають на його культурний рі-

¹¹ Merker B. 2010. Taking Place: Rebar's Absurd Tactics in Generous Urbanism // *Insurgent Public Space: Guerrilla Urbanism and the Remaking of Contemporary Cities*. New York: Routledge, 2010. P. 49.

¹² Карповець М. Перформативна природа соціальної реальності // *Гуманітарний часопис*. 2017. № 3 (4). С. 50.

¹³ Там само.

вень. Майл Лайдон і Ентоні Гарсія, основні теоретики тактичного урбанізму, тлумачать його як «підхід до розбудови та активізації сусідства з використанням короткострокових, недорогих і масштабних заходів і політик»¹⁴. Ключовим у цьому визначенні є не стільки економія ресурсів, скільки постійна розбудова й активізація суспільства заради покращення міського життя.

У стратегічному урбанізмі до обговорення міських проєктів нечасто запрошували реальних містян. І річ не тільки в комерції, а й у тому, що проєктувальники не завжди розуміють, кого запрошувати, адже, на їхню думку, коментарі й зауваги мусять бути фаховими. З одного боку, для розуміння креслень, візуалізацій і формул справді потрібні спеціалізовані знання. Із цієї перспективи розуміння (і в подальшому втілення) міських проєктів і планів належить лише фахівцям; містобудівники заздалегідь упереджені до, умовно кажучи, некомпетентної спільноти. З другого боку, від містян не обов'язково вимагати професійних кваліфікацій: важливо долучити їх – як людей, яким потім доведеться жити в запроєктованому просторі, – до обговорення, зуміти почути їхні думки щодо того чи того рішення. Що більше нав'язувань, ігнорувань спільнотних запитів і стилів, то швидше місто перетворюється на масу матеріальних об'єктів, позбавлених життя. Основна ідея тактичного урбанізму й усієї філософії Мішеля де Серто – зробити міське середовище максимально комфортним, зручним для життя з урахуванням різних життєвих практик, а не лише архітекторських задумів.

Зважаючи на це, запрошення інклюзивних груп до обговорення міських проєктів є одним із перших кроків до перформативного перетворення міського середовища. Перформативність полягає в тім, що локальні спільноти долучаються до глобальних трансформацій міської реальності, маючи змогу

¹⁴ Lydon M., Garcia A. *Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change*. Washington: Island Press, 2015. 256 p.

актуалізувати власний життєвий досвід. Оскільки перформативність передбачає ритуальне відтворення певних соціальних рамок (за Крістофом Вулфом¹⁵), то для інклюзивних груп важливо не тільки пасивно бути присутніми під час обговорення, але й активно *повторювати* певні соціально важливі дії, як-от мати змогу голосувати за проєкт, робити соціологічні дослідження, впливати на бюджет. Отже, перформативний вимір долучення до обговорення завжди передбачає ритуальне відтворення як суспільно значущого досвіду, так і творення власних соціальних стратегій.

Попри наявність долучення спільнот до обговорення урбаністичного дизайну, часто розходження в баченнях міста трапляються у світоглядній площині. На цьому рівні відбувається конфлікт сенсів – ситуація граничного непорозуміння між тим, чого хоче умовна владна верхівка (до якої належать політики, бізнесмени й архітектори¹⁶, які на них працюють), і тим, чого прагнуть самі містяни. Такі конфлікти постійно виникають в українських реаліях, коли забудовники втілюють проєкти без публічного обговорення. З останніх гучних випадків – спроба реконструкції «Квітів України» під офісне приміщення з надбудовою, що викликала обурення киян, звиклих до цього місця. Окрім конфлікту сенсів, ситуація ілюструє ще й конфлікт стратегій, адже павільйон – це не тільки вподобане й обжите місце, а й винятковий архітектурний проєкт. Інша річ, що цю винятковість повинні визначати

¹⁵ Див. Wulf C. Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual. Bielefeld: Transcript Verlag, 2005. 175 s.

¹⁶ Прикметно, що архітектори та урбаністи часто позиціонують себе як творчу, відокремлену від влади спільноту, коли для містян саме вони безпосередньо відповідають за ухвалення стратегічних рішень. У площині ж тактичного урбанізму відбувається принципова зміна акцентів, де урбаніст не може втілювати свою фахову компетентність без комунікації та узгодження із відповідною міською спільнотою.

фахівці, зокрема знавці архітектури радянського модернізму 70-х років, а не лише владні інституції.

Другу проблему можна описати як конфлікт бачень, які формально збігаються на рівні стратегії і тактики, а реально розходяться в інтерпретаціях. Рідко коли можна почути, що урбаністи хочуть щось побудувати не для людей. Вони сприймають свої проекти як корисні, бачать виняткову потрібність власних конструкцій чи інновацій. Проте архітектори будують, за словами Анрі Лефевра, «ідеальне місце» для ідеальних людей¹⁷, ігноруючи реальні запити й той факт, що простір продукується матеріально. Гарною ілюстрацією цієї розбіжності може бути випадок Рівного, де в житловому районі на околиці вимостили тротуари для зручності руху, а люди щоразу скорочували собі шлях, витоптуючи криву стежку й уперто оминаючи ідеальні хідники. Стежку вторували вже так добре, що її навіть видно на мапах пошукової системи Google. І хоч скільки влада переконувала ходити тротуаром, усе намарно: тіла містян витоптували землю й далі, утворюючи нову матерію, новий простір там, де його не передбачили.

Урбаністи вчаться враховувати, що у створених за їхніми планами просторах житимуть реальні люди зі своїми унікальними досвідами. Це передбачає дотримання принципу рівності – ключового для сучасного інклюзивного міста принципу, який справедливо тлумачити як «чесне та справедливе включення в суспільство, у якому всі можуть брати участь, бути корисними й повністю реалізувати свій потенціал»¹⁸. Останніми роками містобудівники поволі звертають увагу на потреби різних соціальних груп, як-от осіб з інвалідністю чи літніх людей. Раніше їх витискали за межі суспільної свідо-

¹⁷ Lefebvre H. *The Production of Space*. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell, 1992. P. 42.

¹⁸ Policy Link. *The Equity Manifesto*. 2018. Режим доступу: https://www.policylink.org/sites/default/files/pl_sum15_manifesto_FINAL_2018.pdf [10.01.2022].

мості, міських локацій для них не існувало на карті, а зараз неможливо здати в експлуатацію публічний архітектурний проєкт без пандусів чи зручних ліфтів. Місто як «поняття» поступово перетворюється на місто як «середовище».

У перформативному контексті урбаністи намагаються творчо переосмислити й перетворити міський простір як такий, що буде принадний для максимальної кількості інклюзивних груп, здатних відтворювати ті ж самі траєкторії, що й інші містяни. До цього також долучають неурядові організації на більш локальному, тактичному рівні, ініціюючи збір коштів, участь волонтерів і представників інклюзивних груп у створенні зручних міських просторів. Наприклад, у 2021 році в Одесі відкрили перший інклюзивний пляж для людей із інвалідністю, де передбачені пандуси, плитка й тактильна плитка. Такий проєкт був ініціативною влади, хоча запити від містян підштовхнули до реорганізації цього публічного простору. У перформативному вимірі цей простір став інтерактивним майданчиком взаємодії та обміну досвідом, зокрема й через низку інсценувань, як-от відтворення купання в морі завдяки наявності спеціального транспорту. Усе це сприяє втіленню принципу справедливості на рівні міської політики, покращує глобальний імідж міста й залучає можливих інвесторів до його подальшої розбудови.

Основна ж проблема в тім, що проєктувальникам різного рівня потрібно узгодити різні потреби міських груп з їхніми часто протилежними ціннісними орієнтирами. Представники окремих інклюзивних груп мають переважно різні ціннісні критерії, які часто не можуть бути сумісними в єдиному тактичному баченні, однак вони об'єднані спільною потребою в безпечному й вільному пересуванні в просторі. Відповідно до останніх даних соціологів більшість інклюзивних осіб фізично не виходять з дому, тобто вважаються маломобільними. Як результат, містяни з інвалідністю ізольовані від суспільного життя лише тому, що публічний транспорт не адаптований під їхні потреби. Перформативний підхід до

мобільності передбачає створення такого транспорту (чи таких умов), який би зміг перелаштовуватися механічно заради переміщення людей із інвалідністю, молодих мам чи людей похилого віку з однієї точки міста в іншу. Водночас це створення перформативного простору, який міг би час від часу трансформуватися в зручну атракцію для інклюзивних груп. Наприклад, тимчасове розширення тротуарів (такі практики не є поодинокими в Іспанії, Франції, Бразилії) уможливорює швидше й безпечніше пересування людей на візках у вихідні порівняно з буднями. Стратегічно такі урбаністичні плани реалізувати складно, адже це потребує не тільки виконання низки бюрократичних процедур, але й повного переорієнтування муніципальної політики від глобальних до більш локальних проблем.

Наступною тактичною проблемою є перформативне створення безпечного середовища для інклюзивних груп. За переконанням експертів, місто, яке вживає заходів для підвищення безпеки пішоходів, як-от «розширення тротуарної плитки, достатнє освітлення та універсальний дизайн, полегшує повсякденну діяльність для людей з обмеженими можливостями, таких як особи з інвалідністю та літні люди, вагітні жінки, матері та сім'ї з дітьми»¹⁹. Як було вказано вище, основне завдання тактичного урбанізму в пошуку мінімальних ресурсів для досягнення максимального ефекту. Наприклад, універсальний дизайн передбачає відсутність фізичних чи психологічних перешкод для інклюзивних груп, що хочуть почуватися в безпеці під час руху чи відпочинку. Так чи так, найбільшим викликом для формування інклюзивного міста є подолання автомобільного засилля, що витісняє містян, зокрема й людей із інвалідністю. Оскільки більшість сучасних

¹⁹ Hiramatsu A. Inclusive Cities: 4 Examples of Urban Productivity through Gender Equality // Urban Development. Режим доступу: <https://blogs.iadb.org/ciudades-sostenibles/en/inclusive-cities-urban-productivity-gender-equality/> [10.01.2022].

проектів міста заохочують людей ходити пішки чи пересуватися громадським транспортом²⁰, то урбаністи повинні дбати про створення безпечного міського простору.

Щоправда, у такій схемі дискримінованими відчують себе водії: адже тактичний урбанізм орієнтується на екологічні рішення й активних пішоходів, у ньому немає місця для звичного, нічим не обмеженого руху в авто. Проте ідея тактичного й будь-якого іншого демократичного урбанізму якраз і полягає в поєднанні різних запитів і потреб, а не в домінуванні інтересів однієї міської групи над іншою. Ідеться не тільки про врахування окремих інтересів, а й про спільне благо. Тих, хто рухається пішки та на громадському транспорті, значно більше, ніж людей в автомобілях, і вони мають аж ніяк не менше право на міський простір. У цьому можна вбачати ідеологію, а можна – ідею міста для людей.

Данський урбаніст Йен Гел у праці «Міста для людей» запропонував принципи якнайпридатнішого для життя спільного простору. Гел пише про комерційні стратегії автомобільних концернів, які зумисне сприяли побудові нових доріг і перетворенню міських пейзажів заради того, щоб люди купували більше машин. Для нього, як і для багатьох інших прихильників «низового» урбанізму, ходіння й культура пішоходів – це чи не єдине розв'язання багатьох проблем міського простору. Адже пересування в місті пов'язане не тільки з фізичним рухом: воно означає, що «людина контактує з іншими людьми й місцевою спільнотою, дихає повітрям, проводить час поза приміщенням, отримує безкоштовне задоволення від життя як такого, здобуває нові досвіди й інформацію»²¹. Іншими словами, ходіння чи пересування має значно більший потенціал для тактичного творення й відтворення міста, ніж будь-яка інша міська практика.

²⁰ Гел Й. Міста для людей. Київ: Основи, 2018. С. 16.

²¹ Там само. С. 18.

Звісно, неможливо повністю відкинути права автомобілістів, проте необхідно враховувати більш гнучкі потреби й інтереси інших містян, що не вичерпуються цією міською субкультурою. Тактичні урбаністи сприймають простір як динамічне, перформативне середовище, і субкультура автомобілістів відповідає більш сталим стратегіям, які уніфікують простір. Завдання тактичного урбанізму полягає не у витісненні автомобільної спільноти, а в тому, щоб змінювати свідомість і сприяти розумінню міста як різнопланового середовища. Водночас достатньо маргінальною залишається проблема інклюзивних автомобілістів, що не може бути повноцінно вирішена ані на стратегічному, ані на тактичному рівні через її комплексний характер.

Тактичний урбанізм перегукується з ідеєю інклюзивного міста, яке безпосередньо враховує потреби меншин. По суті, це ідея, важлива для будь-якого спільного простору, адже її мета – це комфорт і безпека мешканців. Ідеться не тільки про людей з інвалідністю, які через непристосованість інфраструктури виявляються ув'язненими у своїх домівках, а й загалом про всіх містян, незалежно від статі, віку чи рівня достатку, які хочуть безперешкодно використовувати простір міста. Використовувати часто в буквальному, фізичному сенсі, долаючи відстані й перебуваючи в локаціях без надмірних зусиль.

Можливість бути почутими та причетними до зміни середовища – ось ключ від комфортного й цікавого міста інклюзивних спільнот. Коли люди беруть участь у спільній справі, долучаються до матеріального втілення ідеї, то вони більше цінують свій район, парк чи будинок. Якщо ж вони відірвані від того, що діється довкола, позбавлені права виявляти свою свободу, то й місто втрачає для них доцільність. Складно не погодитися зі словами Девіда Гарві: «Право на місто є чимось значно більшим, ніж індивідуальна свобода доступу до місь-

ких ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи місто»²². Проблема з інклюзивними групами не тільки в неврахуванні їхніх думок, а й у фундаментальній відірваності від планувального дискурсу міста. Не беручи участь як повноцінні актори в міському середовищі, особи з різних інклюзивних груп не можуть поділитися власним життєвим досвідом, якого часто нема з попередньої ж причини.

Розірвати таке замкнене коло можна не тільки на рівні тактичного урбанізму, але й стратегічного, який би спромігся юридично й політично обумовити важливість і навіть необхідність включення інклюзивних спільнот у міське обговорення та проєктування. В іншому ж разі концепція Йена Гела про місто для людей видаватиметься абстракцією, адже за узагальненими людьми завжди перебувають конкретні індивіди й спільноти з їхніми життєвими проблемами.

Отже, тактичний урбанізм характерний тим, що може врахувати потреби різних соціальних груп за наявності обмежених ресурсів та короткого відрізка часу. У випадку інклюзивних груп тактичний урбанізм сфокусований не тільки на переформатування міського простору, але й на більш гнучке й ігрове перетворення середовища для задоволення інклюзивних потреб. Стратегічний урбанізм фокусується на глобальних і сталих проєктах, що теж важливо для реалізації інклюзивних потреб у місті, але тактичний урбанізм перформативно «долає» відірваність загального бачення від реальних проблем. Таке перформативне подолання передбачає зокрема активне долучення інклюзивних груп до обговорення міського дизайну, мобільності, фінансування та інших важливих політик. Завдяки цьому інклюзивні групи стають більш видимими й важливими як соціальні актори, а їхні проблеми автоматично стають соціально значущими.

²² Гарві Д. Право на місто [Електронний ресурс] // Журнал соціальної критики «Спільне». Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/pravo-na-misto/> [10.01.2022].

Перформативне долучення інклюзивних груп до міського дискурсу також реалізовує демократичний принцип рівності та справедливості, украй важливий для сучасної глобальної політики. Завершальним етапом є не тільки публічне артикулювання інклюзивних проблем, але й тактичне вирішення, де основні критерії – це безпека та комфорт. Так чи так, долучення перформативності до тактичного урбанізму суттєво полегшує процес покращення міського середовища для всіх містян, трансформуючи місто для реальних людей.

Література

1. Гарві Д. Право на місто [Електронний ресурс] // Журнал соціальної критики «Спільне». Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/pravo-na-misto/> [10.01.2022].

2. Гел Й. Міста для людей. Київ: Основи, 2018. 280 с.

3. Сидоров Н. А. Тактический урбанизм как средство активизации общественного пространства // Современные общественные пространства как инструмент развития городской среды: материалы межрегион. науч.-практ. конф. 29–30 ноября 2018 года: СПбГАСУ. СПб., 2018. С. 78-83.

4. Карповець М. Модуси людського тіла у світі міста // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Культурологія. 2011. Вип. 8. С. 150-158. Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/1427/1/karpovets_11092012.pdf [28.12.2021].

5. Карповець М. Перформативна природа соціальної реальності // Гуманітарний часопис. 2017. № 3 (4). С. 50-61.

6. De Certeau M. The Practice of Everyday Life. London: University of California Press, 1984. 256 p.

7. Hiramatsu A. Inclusive Cities: 4 Examples of Urban Productivity through Gender Equality // Urban Development. Режим доступу: <https://blogs.iadb.org/ciudades-sostenibles/en/inclusive-cities-urban-productivity-gender-equality/> [10.01.2022].

8. Lydon M., Garcia A. Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change. Washington: Island Press, 2015. 256 p.

9. Lefebvre H. The Production of Space. Oxford and Cambridge: Blackwell, 1992. 464 p.

10. Merker B. 2010. Taking Place: Rebar's Absurd Tactics in Generous Urbanism // Insurgent Public Space: Guerrilla Urbanism and the Remaking of Contemporary Cities. New York: Routledge, 2010. P. 45-59.

11. Policy Link. The Equity Manifesto. 2018. Режим доступу: https://www.policylink.org/sites/default/files/pl_sum15_manifesto_FINAL_2018.pdf [10.01.2022].

12. Wulf C. Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual. Bielefeld: Transcript Verlag, 2005. 175 s.